

*Felix Böcker\**

## POMAŽE LI VJERA PRI OZDRAVLJENJU?

Ako stotinu ljudi koji pate od nesanice dobiju placebo, dakle lažni lijek, tada će 35 od njih dobro spavati, iako su uzeli preparat koji je sigurno nedjelotvoran. Vjera u lijek stvorila je san. Čini se da vjera može liječiti, barem u pojedinih ljudi u određenim situacijama. Svakako se postavlja pitanje da li se pod pojmom »vjere« u ovoj temi misli na ono isto što je i vjera u neki lijek. U svakodnevnu govoru često se upotrebljavaju riječi vjerovati i vjera, npr.: »Vjerujem da vlak polazi u 9 i 50«; »Vjerujem učitelju, liječniku, odvjetniku, obrtniku, da je točno ono što mi on kaže«; »Vjerujem da ću položiti ispit«.

Ovakvih izjava ima koliko god želimo. Riječ vjerovati stoji mjesto riječi misliti, ocijeniti, pretpostaviti, naslućivati, nadati se, smatrati vjerojatnim, bojati se, imati povjerenja itd. Ako bismo mjesto riječi »vjerovati« u uvodnome primjeru stavili neki drugi pojam, sugestivno djelovanje lijeka bilo bi opisano bitno egzaktnije. Oni koji su dotada patili od besanice imaju povjerenja u liječnika i u njegovo uvjeravanje da su dobili lijek za spavanje, oni se pouzdaju u djelotvornost lijeka i spavaju.

Vjera o kojoj se radi tiče se nečega drugog, naime, smatrati istinom da sam ja, i da je svaki pojedini čovjek razumno i odgovorno uključen u određeni sveobuhvatni stvoreni red. Postavlja se pitanje može li ta osobna vjera pridonijeti ozdravljenju. Odgovoru se mogu približiti samo s više koraka.

### *Zašto ljudi vjeruju?*

Marxovoj tezi da je »religija opijum naroda« suprostavlja se teza da vjera odgovara prapotrebi, temeljnome čovjekovu očekivanju. Ove dvije teze opisuju suprotnost, koja se ne može sasvim odlučno riješiti teorijom spoznaje. Protiv Marxa govori to da se

\* Profesor neuropsihijatrije na Sveučilištu u Erlangenu i direktor Bolnice za duševne bolesnike u Bayreuthu.  
Ovo je prijevod članka »Hilft Glaube zur Gesundung?« u *Stirnen der Zeit* 205 (1987) 849-857.

cijela povijest čovječanstva može napisati i kao povijest vjere; i da gotovo svaki čovjek izvorno sebe i svoj život shvaća razumnim i da iz te njemu sigurne razumnosti izvodi svoju odgovornost, svoju savjest, svoju nadu, a, napokon, i svoj identitet.

Ne možemo također potpuno dokazati ni drugu važnu pretpostavku. Važni razlozi govore, naime, u prilog tome da čovjek nije rođen kao tabula rasa, dakle ne kao duševno i duhovno prazna čahura. Naprotiv, mnoga iskustva upozoravaju na to da su u čovjeku od samoga početka prisutna temeljna očekivanja: spomenimo samo temeljno očekivanje neposrednog djelovanja na osobu kojoj se obraćamo. Postojanje je temeljnih očekivanja, dakle, sasvim vjerojatno. Time je dopuštena i pretpostavka da vjera izvire iz prapotrebe, iz temeljnog očekivanja.

Prema ovome razmišljanju, vjera ispunjava čovjekovo praočekivanje ili, drukčije rečeno, ljudi vjeruju jer je vjera unaprijed dobiveni, egzistencijalni sastavni dio njihova bitka; oni vjeruju jer je Stvoritelj svojem stvorenju dao slutnju o temeljnom redu bitka i obećanje konačnoga životnog smisla. Ovi zaključci vrijede u svim slučajevima, za sve ljude svih vremena i svih kultura.

#### *Gdje se obistinjuje vjera i gdje djeluje duševno i tjelesno?*

Čovjek se sastoji od tijela i duše. Da bi se izbjegle nesuglasice, svakako treba istaknuti da se pod pojmom duše u nastavku misli na duševno-duhovno područje bitka prepoznatljivo za svakog pojedinca, kao i za njegovu okolinu, dakle ne nužno »besmrtnu« dušu kršćanske vjere. U našim razmišljanjima katkad se radi o svakom čovjeku, ne samo o kršćaninu, a s druge je strane istraživačkom i opisnom promatranju pristupačna samo prepoznatljiva psiha. Samo je zemaljski život za nas opipljiv, samo se on odigrava u prepoznatljivoj osobi.

Osoba se, dakle, sastoji od tijela i duše; vidjet ćemo, međutim, da se tijelo i duša moraju načelno zamisliti jedinstveno, dakle neodvojivo. Ne možemo prepoznati duševno odvojeno od tjelesnog. Duševno je time bitno vezano uz tijelo, u svim svojim funkcijama ovisi o tjelesnome. Tijelo ne može opstajati bez duševnog, ne samo po sebi. Tjelesno je, prema tome, u svim svojim funkcijama vezano uz duševno, ovisno je o duševnome. Tjelesno i duševno bitno se uzajamno uvjetuju, ona su dva područja bitka jednog jedinstva, dva načina pojavljivanja čovjeka. Na značenje ove činjenice vratit ćemo se još više puta. Na nju se uvijek mora misliti kada su potrebna objašnjenja o uzajamnoj ovisnosti, ako se želi početi od jednoga od ovih dvaju područja bitka.

Vjerovati je prepoznatljiv duševno-duhovni fenomen-, stoga duševni bitak mora stajati u prednjem planu ako je potrebno odgovoriti na pitanje o učvršćivanju vjere.

Nešto skraćeno moglo bi se reći da je duševno funkcija tjelesnoga; nosilac je funkcije mozak. Duševno je funkcija mozga. Druge moždane funkcije koje se tiču ostalog dijela tijela redom su lokalizirane u pojedinim moždanim strukturama (senzibilitet, motorika), kao i somatopsihičke funkcije (primanje i premještanje osjetilnih dojmova) pa i psihosomatske (seksualne i vegetativne funkcije). Pretpostavlja se da je i »čisto duševno« jednako tako smješteno u određenim moždanim strukturama.

Načelno možemo zamisliti dvije mogućnosti kako je duševno vezano uz mozak. Dopuštena je predodžba da je duševno posebno, u tome slučaju nematerijalno područje bitka, kojemu je, doduše, potrebno tjelesno kao uvjet opstojanja, na koje tjelesno utječe i koji djeluje u tjelesnome, ali inače opstoji autonomno.

Protiv ove teze govori to da su govor i moć govora vezani za moždane strukture, da oštećenja moždane supstancije dovodi do redukcije psihičkih ostvarenja, prije svega pri pamćenju i zapažanju, ali i raspoloženja, inicijative, pa mogu čak ometati i područja osobnosti ili ih definitivno razoriti. Ova klinička opažanja olakšavaju pretpostavku da je sve što je duševno izravno, a time i supstancijalno, vezano uz mozak. Svi duševni fenomeni i sva duševna zbivanja jesu, prema tome, zbivanja u mozgu. Osobnost, inteligencija, opažanja, osjećaji, pamećenje, iskustvo, naučeno, osjećajno, smišljeno i željeno, da spomenemo samo nekoliko psihičkih funkcija jednako su tako organski fiksirani kao i govor. Oni su neposredno vezani za moždanu supstanciju, dakle, anatomske su, neurofiziološke i neurokemijske usidreni u moždanu supstanciju.

Nakon ovih razmišljanja možemo smatrati da sav doživljaj čovjeka i cijeli njegov duševni bitak dokazuju moždano-organske odgovore. Pojam »odgovor« u ovome slučaju znači neposredni tjelesni korelat duševnoga. Tako shvaćen odgovor nije psihološka, nego organska, tjelesna veličina. Taj tjelesni korelat duševnog ne može se danas odrediti ni opsegom ni lokalizacijom pa se ne može ni točnije opisati. Mora da su to organske strukture u mozgu, strukture, uostalom, koje dokazuju gotovo neograničene diferencijacije.

Vjerovati je iskustveni događaj prije svega duševno-duhovnog područja bitka, ali kao takav definitivno usađen u organsku, tj. tjelesnu strukturu. Budući da je duševno istodobno i tjelesno, duševno se nužno izražava tjelesno. Budući da je, jednako tako, tjelesno istodobno i duševno, tjelesno se nužno izražava duševno.

Mjesto uključivanja i spajanja u jedinstvo duše i tijela jest mozak. Ovaj je preko živčanog sustava u vezi s ostalim dijelom tijela. Posredstvom živčanoga sustava svi vanjski dojmovi i sva

opažanja stižu u mozak, a svi impulsi za djelovanje odlaze u tijelo. Jednako se tako i sva unutrašnja zbivanja u organizmu, a tako i poremećaji središnjem organu javljaju preko živčanog sustava. Ovi su događaji krajnje kompleksni, a kompliciraju se još i time što na upravljanje djeluje i multistrukturni žljezdani sustav s mnogim svojim hormonima.

Općenito se živčani sustav promatra u dva dijela. S jedne je strane periferni živčani sustav s jednim senzornim, dakle, osjetnim dijelom i jednim motornim, dakle, onim dijelom koji upravlja pokretima. S druge je strane autonomni ili vegetativni živčani sustav. Izvana čovjek može zapažati samo ono što mu je posredovao senzorni živčani sustav. Djelovati može samo tada kada od mozga preko motornih živčanih vlakana polaze odgovarajući impulsi do djelotvornih organa, prije svega do mišića. Autonomni živčani sustav upravlja unutrašnjim funkcijama cijelog organizma. Apstrahirajući refleksne pojave koje su bitni mehanizmi u službi zaštite osobe, psihičko zahvaća u tokove živčanog sustava. Ovo mogu objasniti ova dva primjera:

Sportaš stoji na startu. Koncentrira se, a to znači da skuplja u sebi svoj stav i svoje snage i usmjerava ih na djelo koje je neposredno pred njim i koje on sam želi učiniti, on ograđuje svoja osjetila od štetnih utjecaja, napinje svoje mišiće, aktivira srce i krvni optok. Samo ako mu opsežna koncentracija uspije, moći će ostvariti svoj dotada najveći uspjeh. Mozak i živčani sustav stavljaju se ne raspolaganje željenom cilju.

Kandidat na ispitu zna da se slabo pripremio, zna da je ispitivač strog, pa se boji već prvog pitanja. I tada se pokušava koncentrirati, pokušava se otarasiti svojega straha, ali je strah jači, već je zavladao tjelesnim funkcijama. Kandidatu srce lupa u grlu, obliven je znojem, blijed je, odgovori dolaze mucajući, nesuvislo, on je gotovo paraliziran od straha.

Oba primjera pokazuju uski splet duše i tijela, u koji je uključen i živčani sustav. Vanjske i unutrašnje strukture djeluju zajedno. U to zajedništvo usko je utkano i vjerovanje. Prije svega, u egzistencijalnim situacijama ono može stvoriti sigurnost ili strah, opuštenost ili uzbuđenje. Što god u pojedinim situacijama nastaje kao primarno duševno-duhovni sadržaj doživljaja koji proizlaze iz vjere, to zahvaća i u tjelesne funkcije.

#### *Kako nastaju sadržaji vjere u čovjeku?*

Moramo se kratko osvrnuti na unutrašnju strukturu duševno-duhovnog područja bitka. Neposrednom unutrašnjom promatranju pristupačan je doživljaj. Pod doživljajem se razumijevaju psihički sadržaji kojih je čovjek svjestan u danome trenutku. Uz doživljaj kao duševno-duhovno područje stoji san, a tu je i du-

ševno područje izvan doživljaja i sna, koje se još naziva podsvijest ili nesvjesnost. U ovome su duševnom području izvan doživljaja i sna nastanjene trajne čovjekove vrijednosti, kao što su identitet sa svojim stovrenim vrednotama, uključujući savjest, pamćenje i temeljna čovjekova očekivanja.

Između doživljaja i podsvjesnoga postoji čvrsta veza i stalna izmjena. Podsvijest nosi sa sobom doživljaj, isto kao i razmišljanje, osjet i želju, koji se pojavljuju pri doživljaju. Upravo u tom području duševnog izvan doživljaja i sna dolazi do izražaja ispunjavanje ili neispunjavanje temeljnih očekivanja što djeluje stabilizirajuće ili destabilizirajuće u odnosu prema postojanosti osobe, u prvome redu s obzirom na stvaranje identiteta i njegovih\* vrednota. To posebice vrijedi za temeljno očekivanje od vjere.

Ukorijenjen u genetski oblikovani organski i duševno-duhovni temeljni raster, čovjek se sa svim svojim osobinama razvija pod djelovanjem unutrašnjih i vanjskih utjecaja, a kasnije — ali ne tek u odrasloj dobi — i s pomoću vlastitih odluka. Da li već za vrijeme razvoja u majčinu tijelu i za vrijeme rođenja nastaju prvi duševni dojmovi, ostat će vjerojatno zauvijek sporno. Već su od samoga rođenja izravno utjecajne osobe, roditelji, braća i sestre, eventualno i zdravstveno osoblje, posrednici prvih sadržaja, prvih međuljudskih odnosa, prvoga povjerenja. O njihovu ponašanju, prije svega o intenzitetu njihove pažnje i iskrenosti njihova kontaktiranja ovisi hoće li i koliko biti ispunjeno temeljno čovjekovo očekivanje i tako onda nastati temeljna nesigurnost i temeljni strah. Razvoj temeljnoga povjerenja vjerojatno je bitan faktor za ispunjenje temeljnog očekivanja u vjeri.

Ova se prva ljudska iskustva utiskuju kao prvi organski odgovori: mnogo toga govori u prilog činjenici da su oni osobito stabilni i posebno zaštićeni od oštećenja. Zato ti prvi dojmovi vrlo vjerojatno imaju oblikovno i utemeljujuće značenje za cijeli budući život. Svakako je moguće da se ovaj temelj u cijelosti ili djelomično i izgubi; u svakom slučaju ne postoji takav dojam koji bi uvijek i redovito vodio do uvijek istih posljedica u budućemu životu. Prije ili kasnije u čovjekov život zahvaćaju konkurirajući ili korigirajući utjecaji, nastojanja, spoznaje i vlastitite odluke.

Ipak djetinjstvo, bez sumnje, ostaje vrlo važno za daljnji čovjekov rast i razvitak. Za to vrijeme često se odlučuje i o tome koji se vjerski sadržaji prihvaćaju, kojom dubinom i u kojemu smjeru. Odlučuje se i o tome hoće li se stvaranje razumijevati kao zaštita ili prijetnja, pojavljuje li se Bog kao zaštitnički ili održavajući stožer ili u prvome redu kao sudac koji kažnjava. U tijeku čovjekova razvoja vjerska zajednica u kojoj se dijete rodilo postaje svjesni faktor. Istodobno na prvo mjesto stupaju vlastite mogućnosti, vlastite želje, spoznaje o samome sebi. Pronalaženje samoga sebe temelji se na osamostaljivanju, a to znači vlastitu osobu

suprotstaviti drugim osobama, pronalaziti vlastite mogućnosti i granice u razračunavanju sa samim sobom i s drugima.

Ovaj razvojni proces nužno dovodi do povećane distanciranosti s obzirom na druge ljude; on je, s jedne strane, praćen prihvaćanjem uzora, a, s druge strane, suprotstavljanjem i odbijanjem. Pojavljuju se i razračunavanja i s obzirom na vjerske zajednice i s obzirom na vjerske sadržaje, kojih se snaga uvjerenosti sve više mjeri prema vlastitim željama, uvidavnosti i ocjenama, a jednako tako i s obzirom na mjerilo podnošljivosti ograničenja koje proizlaze iz vjerskih zapovijedi i vjerskih zabrana. U ovom razvoju osobnosti veliku važnost ima prepoznatljivo ponašanje članova vjerske zajednice i uvjerenost prenosilaca vjere. Rast i sazrijevanje vlastitih pogleda ne događaju se samo unutar jedne zatvorene vjerske zajednice, već — barem u Evrpori — usred jedne pluralistički strukturirane zajednice; time se kao mjerilo sve više uključuju u ponašanje i uvjerenje onih ljudi koji stoje izvan vjerske zajednice, a prema njima se mjere i vjerski sadržaji. Napokon, pojedinac se ne razvija u statičkom, nego u ubrzano promjenljivu svijetu. Dokazi, koji su roditeljima bili prihvatljivi, djeci se mogu ponavljati samo mukom, ili nikako.

Moštvo dojmova u raznim čovjekovim razvojnim stupnjevima te sve veći broj vlastitih odluka važni su za razvoj pojedinca. O tim faktorima ovisi hoće li vjera postati temelj ovoga života, da li će se i kakvim sadržajem ispuniti, hoće li imati trajnost kao baza i hoće li se ili neće u osnovnome redu života napokon moći vidjeti razumost. Svi se ovi utjecaji moraju razmotriti i praktički ocijeniti kada se radi o posredovanju vjere i vjerskih sadržaja i kada se time mora ispuniti osnovna potreba za vjerom.

Posredovanje vjere mora nastupiti vrlo rano, a nosilac mora biti osoba ili vjerska zajednica sposobna da svjedoči. Posredovanje vjere mora, osim toga, uzeti u obzir uvjerenja i ocjene određenoga vremena i sve izvršavati u suglasnosti s vjerom ili obrazlagati uvjerenjivim i snošljivim protustavovima. Samo kada se vjera razvije i održi, može se razmišljati o tome hoće li ona pomoći pri dozrijevanju.

#### *Što znači ozdravljenje?*

Pojedini se čovjek sastoji od jedinstva tijelo-duša; iz samoga početka upućen je na zajedništvo. On je stoga ne samo individualno već bitno i homo socialis. Iz te trodimenzionalnosti čovječijega bitka nužno proizlazi i trodimenzionalnost bolesti i zdravlja. Tjelesna bolest nema samo tjelesne nego i duševno-duhovne posljedice. Psihička bolest uvijek je praćena i tjelesnim poremećajima. Svaka bolest, napose ako je teška, izražava se ne samo individualno već i u odnosu oboljelog prema njegovim najbližima-, ona, dakle, ima socijalnu dimenziju.

Općenito ljudi pretpostavljaju da će uvijek moći pouzdano raspolagati svojim tjelesnim i duševno-duhovnim snagama. Tu izvornu neispitanu sigurnost bolest opovrgava i u pojedincu i u njegovoj obitelji. Bolest prekida dotadašnji životni kontinuitet, upućuje na slabost i prolaznost svjetodavnoga bitka, a ulogu pojedinca premješta u socijalne strukture. Bolest, prema tome, znači opsežnu životnu krizu.

Bolest se stoga ne može promatrati samo sa stajališta mogućih tjelesnih posljedica tjelesne slabosti. Ozdravljenje se, štoviše, može prihvatiti samo tada kada je svladana cjelokupna postojeća kriza. Nakon bolesti mnoge su bitne stvari promijenjene s obzirom na stanje prije nje. Ozdravljenje je postignuto onda kada su tjelesne posljedice, nesigurnost s obzirom na budući život i promjene u socijalnom prostoru prepoznate i prihvaćene, prihvaćene kao životni događaji koji, unatoč svemu, postoje u smislu života.

Ovdje vjera neposredno djeluje kao temelj osobnog viđenja smisla i svrhe života. Upravo zato što bolest zahvaća i u socijalni prostor i tu dovodi do promjena i do rasprava i stoga što individualna razrada bolesti ovisi i o reakcijama drugih, ovdje su vrlo važni i vjera zajednice i njezino viđenje smisla o ozdravljenju pojedinca.

#### *Pomaže li vjera pri ozdravljenju?*

Naša razmišljanja polaze od toga da vjera odgovara temeljnim čovjekovim očekivanjima o smislu njegova života u jednome sveobuhvatnom redu bitka. Vjera postaje jednim od glavnih stupova čovječjega bitka, učvršćuje sve veće osnove čovjekove vrijednosti: savjest, identitet, te iz toga proizašlo razmišljanje, osjet i htijenje, a time i ponašanje u odnosu prema samome sebi, zajednici i svijetu.

Čovjek raspolaže jednim duševno-duhovnim i jednim tjelesnim područjem bitka. Oba su međusobno tako čvrsto povezana da se načelno mogu zamisliti kao jedinstvo. Duševno-duhovna su zbivanja i tjelesna, a duševno—duhovni sadržaji života ukorijenjeni su i tjelesno. Organski odgovori duševnoga ne mogu se više izbrisati nakon što su utisnuti; doduše, na njih se mogu nataložiti drugi slojevi, a oni time mogu oslabiti ili istisnuti u svojem djelovanju. Takav se razvoj može spriječiti samo ako vjera uvijek iznova postaje sadržajem života, ako se uvijek iznova ostvaruje i time uvijek iznova učvršćuje.

Jedinstvo duše i tijela ne tiče se samo organskoga usidravanja duševnih sadržaja, već i izvan toga cijeloga organizma. Odnosi između tijela, mozga i duševno—duhovnog područja bitka toliko su multiformni da nam danas još ne uspijeva točno opisati

utjecaj pojedinih duševnih zbivanja na cjelokupno tjelesno područje.

To se komplicira pristupom još jednog faktora. Tijelo se u vlastitu doživljaju, unatoč načelnom jedinstvu duše i tijela, vidi kao područje koje je sasvim izvan psihičkoga.- kao instrument kojim se provode željeni postupci, ili kao predmet za ispunjavanje takozvanih potreba. Glad se npr. primarno osjeća lokalizirana u tijelu isto tako i prehrana kao tjelesni postupak, a posljedična sitost kao duševno stanje koje je tjelesno stimuliralo. Bez sumnje, o stavu pojedinoga čovjeka prema životu ovisi u kojem će se opsegu zadovoljiti potrebe koje su tjelesno definirane i koje će zahtjeve pojedinac postaviti onome čime raspolaže njegovo tijelo.

Gledano u cijelosti, pokazuje nam se vrlo kompleksan splet odnosa između duševno-duhovnog područja bitka s jedne i tjelesnog područja bitka s druge strane. Pojedinčev pogled na svijet, dakle njegova vjera u smisao, utkan je u ovaj splet odnosa a da se njegov utjecaj ne može shvatiti na svim područjima. Ti odnosi, bez sumnje, ovise i o sadržajnosti vjere. Vjernik budist drukčije postupka sa svijetom i sa sobom nego što to čini vjernik kršćanin. Sadržaji vjere utiskuju se u tijeku života. Njihova dubina i individualna djelotvornost ovise o snazi uvjerenosti posrednika vjere, o vjerskoj zajednici, uvjerenjima nevjerujućih ili drugačije vjerujućih, i, ne na zadnjem mjestu, i o odlučnosti vjere svakoga pojedinog čovjeka.

Sadržaji vjere i njezina dubina, ili drukčije rečeno individualno vjersko uvjerenje važni su faktori u svladavanju života, prije svega u svladavanju svih životnih kriza. Bolest je kriza. Je li ona životna kriza, ovisi o težini bolesti, ali i o bolesnikovu doživljavanju. A to pak ovisi o bolesnikovu unutrašnjem stavu i o njegovu pogledu na život. Prema tome, i bolest se ocjenjuje relativno opušteno ili kao egzistencijalna katastrofa. Iz te ocjene proizlaze izravna djelovanja koja se mogu približno mjeriti preko djelovanja vegetativnoga živčanog sustava na srce i krvni optok, a, osim toga, vjerojatno i u načinu mobilizacije ili klonulosti obrambenih snaga cjelokupnog organizma.

Svladavanje bolesti u smislu našega osnovnog shvaćanja počinje nastupom životne krize koja je uvjetovana bolešću. Ako vjera sadrži pouzdanje u život i sigurnost u njegovu sadržaju da smo, unatoč svemu, zaštićeni, tada vjera dovodi do opuštanja i time neposredno pridonosi ozdravljenju. Vjera se time suprotstavlja strahu i katastrofi. Čak i vjera koja je izgledala potisnuta, i u životu određenoga čovjeka nije imala nikakvu vrijednost, može se u krizi ponovno pojaviti i opet postati djelotvorna. Pitanja o egzistenciji mogu reaktivirati temeljna očekivanja, mogu ponovno vratiti u prvi plan življenja osnove života.



Vjera, sigurno, nije lijek u medicinskome smislu. No vjera kao osnova životnoga stava može odlučno pridonijeti ozdravljenju. Ova se tvrdnja ne može statistički dokazati, ali se uvijek iznova potvrđuje kraj bolesničkog kreveta, a može se iskoristiti i u terapijske svrhe. Kršćanska vjera u milosrdnog i milostivog Boga pomaže u životu i pomaže pri ozdravljenju čak i kad je dokazano da se bolest ne može ili više ne može izliječiti.

#### UREDNIŠTVO JE PRIMILO

Christa Meves: SUDBINA DJECE U NAŠIM RUKAMA.  
Joseph Spillmann: ŽRTVA ISPOVJEDNE TAJNE. Treće izdanje.  
Gertrud Lamia: PA DA MI JE I DOLINOM SMRTI PROCI.  
Paul Tournier: UMIJEĆE SLUSANJA.  
Ante Jakšić: PREMA DRUGOJ OBALI (religiozna lirika).  
Bernhard Liss: BRAK MOŽE USPJETI.  
Anton Trstenjak: ČOVJEK SAMOME SEBI.  
Pavao Madžarević: OBITELJ - KAKVA ODVAŽNOST.  
Yves Ivonides: FATIMA, DA ILI NE? (Pretisak).  
Wilhelm Hünemann: SVEĆENIK PROGNAZIKA.  
Andre Fauvelle: ŽIVJETI USPJEŠNIJE I SRETNIJE.  
Martin Heidegger: BEZIMENI (vapaj odbačene djece).  
Rudolf Vimer: ŽIVOT SVETOG PAVLA.  
Christa Meves : ABECEDA ZA BAKE I DJEDOVE.  
Ante Kusić: O PARAPSIHOLOGIJI SMRTI. Drugo izdanje.  
Terezija Renata od Sv. Duha: EDITH STEIN.  
A. K. De La Grange: VESTALKA. Drugo izdanje.  
Ambrozije Benković: SVETI MARTIN, BISKUP.  
Christa Meves : MALI VODIČ ZA PSIHOTERAPEUTE.  
Helmut Laun: TAKO SAM SUSREO BOGA.  
Valter Dermota: RODITELJIMA I ODGOJITELJIMA O ODGOJU.  
Christa Meves : IZMEĐU ŽELJA I STVARNOŠTI.  
Srećko Bošnjak: MLADIĆU, DJEVČIKU, PAŽNJA.  
Walter Trobisch: LJUBAV JE OSJEĆAJ KOJI SE MORA UČITI.  
Anton Trstenjak: MEĐU LJUDIMA.  
P. Eugene Engel: MARIJA U ŽIVOTU BOLESNIKA.  
Klemens Tilmann: KAKO DANAS GOVORITI O BOGU U OBITELJI.  
Michel Dangoisse: RELIGIJA I DUŠEVNO ZDRAVLJE.  
Carlo Carette: OBITELJ, MALA CRKVA.  
Dragutin Kniewald: SLUGA BOŽJI DR. WAN MERZ. Drugo, izmijenjeno i prošireno izdanje.

Sve ove knjige naručuju se na adresi: Knjižnica »U pravi trenutak«, 54400 Đakovo, pp 62.

Raniero Cantalamessa: EUHARISTIJA — NAŠE POSVEĆENJE. Misterij Večere. Cijena 4.000 dinara.

P. Emilien Tardif: ISUS ME JE UČINIO SVJEDOKOM. Cijena 4.500 din.  
Marija Valtorta: SPJEV O BOGO-ČOVJEKU. Svezak VI. dio I. Treća godina javnoga djelovanja (dio drugi). Cijena 7.000 dinara.

Narudžbe za ove tri knjige: Župni ured, 58465 Jelsa na Hvaru.